

(DIS)KURZUS A SZTEREOTÍPIÁKRÓL**HOFFMANN RITA^{*} – FLAMICH MÁRIA^{**}**

* az Eötvös Loránd Tudományegyetem Pedagógiai és Pszichológiai Karának
doktorandusza

hoffmann.mariarita@gmail.com

** az Eötvös Loránd Tudományegyetem Pedagógiai és Pszichológiai Karának
doktorandusza

flamich.maria@gmail.com

A sztereotípiákon túl; a fogyatékoság irodalmi ábrázolásainak kritikai és kritikus elemzése címmel indult kurzus az ELTE PPK-n azzal a céllal, hogy szépirodalmi és zeneművek segítségével előmozdítsa a fogyatékosággal élő ember sokszínűségének felfedezését, körvonalazza az inkluzív pedagógus tulajdonságait, kompetenciáit. Írásunk azt az utat mutatja be, amelyet a kurzus hallgatói jártak végig, hogy észleljék az évezredes sztereotípiák veszélyeit, felismerjék a fogyatékosággal élő személyeket megbélyegző szavak, metaforák hatásait, valamint ráébredjenek, milyen szerepet játszik a neveléstudomány és a pedagógus egy befogadó társadalom kialakításában.

És a diszsonanciák?
Jaume Cabré

Bevezetés

„Azért mert te fogyatékos vagy, ne hidd, hogy neked mindent lehet!” – ez a súlyos mondat úgy tíz évvel ezelőtt hangzott el az egyik egyetem doktori kurzusának kutatómódszertan vizsgáján. Nem tekinthetjük kivételesnek. Számos többségi környezetben tanuló látássérült középiskolás, egyetemi hallgató mesél hasonló megjegyzésről, megdöbbentő tanácsalanságról, drámai kudarcról, pedig a fogyatékosok jelentős hányada – a befogadás reményében – keményen küzd, hogy képes legyen megfelelni a többségi környezet „kihívásainak,” ugyanis – amint azt minden nap tapasztaljuk – a többségi környezet kíméletlenül megköveteli, hogy mindenki teljesítse az általa támasztott elvárásokat. Általában maga is megkísérel szembenézni a „kihívásokkal”, ám gyakran tanácsalantul, esetenként pedig megalapozatlan magabiztossággal – és legtöbbször az érintettek nélkül – dönt a fogyatékosok boldogulásáról. Az a fogyatékosággal élő személy, aki képtelen vagy sajtáságosan képes teljesíteni az elvárásokat, egyrészt áldozatul esik ezeknek a döntéseknek, másrészt kirekesztődik. A fentiek alapján kimondhatjuk, létezik egy szakadék a fogyatékos-

sággal élő személyek és a többségi környezet (pedagógusai) között. Feltételezhetően, legtöbbször a fogyatékossgal élő személyekkel kapcsolatos ismeretek hiányából fakadó bizonytalansággal magyarázható e szakadék, ezért első lépésként, célszerűnek tartjuk definiálni, hogy valójában mit jelent a szó, azután példák segítségével szemléltetjük, milyen összefüggésre akadtunk a „fogyatékossgal” és „kihívás” fogalmak között. Mivel feltételezzük, hogy a fogyatékossgal élő személyekről kialakult homályos kép nagy része megöröklött sztereotípiákból tevődik össze, végül azt vizsgáljuk meg, milyen lehetőségeket javasol a kulturális fogyatékossgatudomány a sztereotípiák megértésére, kritikus újragondolására annak érdekében, hogy a befogadás ne jelentsen extra erőfeszítést, problémát, más szóval: kihívást sem a fogyatékossgal élő személynek, sem a többségi környezetnek.

Kihívások, dilemmák

Mindig odafigyelünk a szóra: „kihívás”, ezért gondoljuk célszerűnek, hogy írásunk elején rögtön meghatározzuk, mit jelent. Az angol „challenge” azaz kihívás értelmezése „nehéz munka, olyan helyzettel történő szembenezés, megbirkózás, amely óriási szellemi vagy fizikai erőfeszítést igényel” (*Cambridge Dictionary*). Az angol nyelvből meghonosodott fogalom értelmezése után, most nézzünk meg egy magyar nyelvű forrást is: „kihívás – *feladat, követelmény, megpróbáltatás, próba, próbatétel, teendő [...]*” (Zimányi, 2001, 11. o.). Nem nehéz észrevenni, hogy bármelyik meghatározást is olvassuk, így első látásra mindkettő inkább negatív, mint pozitív jelentést sugall. Ebben az értelemben hasonlít egy másik, negatív üzenetet közvetítő szóhoz, ami nem más, mint a „fogyatékossgal.”

Arra keresünk választ, hogy ezen a hasonlóságon túl, milyen egyéb köze van ehhez az erőfeszítéshez, próbatételhez, feladathoz a fogyatékossgal. Vajon hogyan válik e főként negatív konnotációval bíró, divatos fogalom tárgyává a fogyatékossgal élő személy? És főleg, hogyan hat e fogalmi besorolás a fogyatékossgal élő személyek életére? Az alábbi idézetek sejtetnek némi magyarázatot az imént feltett kérdésekre:

„Napjainkban már nemcsak a kihívást kereső, vállalkozó szellemű pedagógusok kerülnek együttnevelési helyzetbe, hanem bárki találkozhat az osztályában SNI (sajátos nevelési igényű – *a szerzők*) tanulóval. [...] Az utóbbi évek gyors változása miatt a hagyományos osztályok tanárai elbizonytalanodtak saját szerepükben, [...] nem ismerik az inklúzió lényegét, [...] és csak úgy *felülről* végzik.” (Pető, 2011, 143. o.)

„Közismert tény, hogy a pedagógusnak mindig is számtalan kihívásnak kellett megfelelnie, munkája szerteágazó voltához nem fér kétség. [...] az *inkluzív pedagógia* célja, hogy a hallgatók befogadó, inkluzív magatartást sajátítsanak

el. Legyenek érzékenyek az esély, a speciális szükséglet és a fogyatékkal (fogyatékossgal – *a szerzők*) élők problematikájára, toleranciával forduljanak a kevesebb eséllyel rendelkező társadalmi csoportok és konkrét személyek felé” (Gombocz, 2011, 181–182. o.).

Hosszasan folytathatnánk még különböző idézetekkel, ám már e kiemelt néhány sor is egyértelműen szemléltet valamilyen, a fogyatékossgal élő személyeket érintő bizonytalanságot. A fent idézettek mellett számos további írás beszél elkötelezettségről, kihívásról, ugyanakkor beszámol kétségekről, dilemmákról is. Nemzetközi példák alapján, sorra születnek a befogadást előmozdító jogi megoldások. Rendelkezések, törvények és szakpolitikák garantálják az együttnevelést, a szemléletváltásra azonban, úgy tűnik, várnunk kell. De semmiképpen sem tétlenül, hiszen a fogyatékossgal élő személyeket hazánkban a többségi környezet még gyakran sztereotípiák tükrében látja! Amennyiben elfogadjuk, hogy a fogyatékossgal élő személyek oktatása többé nem korlátozódik a gyógypedagógia gyakorlatára, ugyanakkor feltételezzük, hogy a tolerancia elsősorban ismeretekben, tapasztalatokon alapul, mindenképpen módot kell találni a hiteles ismeretek megszerzésére, a tapasztalatok értelmezésére, feldolgozására. Ebben a folyamatban ma már nélkülözhetetlenek maguk a fogyatékossgal élő személyek, de segítséget nyújt a kulturális fogyatékossgal-tudomány két alábbi komponense is, a fogyatékossgal szépirodalmi ábrázolásainak elemzése (*Disability in Fiction*), valamint a fogyatékossgal élő írók munkáinak tanulmányozása (*Disability Memoir*). Írásunkban egy, a fogyatékossgal szépirodalmi és zenei ábrázolásaival foglalkozó kurzust, és a kurzus kínálta szemléletváltást előmozdító lehetőségeket mutatjuk be.

A (dis)kurzus célja

Megdöbbenően hangzik, ám mégis igaz, hogy a fogyatékossgal élő személyek csoportja alkotja a „földkerekség legnagyobb kisebbségét” (Riley, 2005, 1. o.), így vitathatatlan, hogy e kisebbség sokféle. Ugyanez a sokféleség már kevésbé jellemzi ábrázolását, hiszen – az ábrázoló személy érzelmei, ismeretei miatt – az ábrázolás gyakran nem objektív. A csoport megítélése is állandóan változik, csakúgy, mint a fogyatékossgalé (*Flamich és Hoffmann, 2013*). „A fogyatékossgal talán a legtöbbet változott társadalomtudományi fogalom” (Könczei, 2011). E változások jól tükrözik azt az állandó bizonytalanságot, amely a fogyatékos személyekhez való viszonyulást jellemzi, amióta ember él a Földön. Ezen attitűdbeli változásokat összegzi *Bogdan és Biklen* 1977-ben publikált írásában is. A két tudós szerint, a művészeti alkotásokban a fogyatékossgal élő személyeket leggyakrabban az alábbi – mára már sztereotípiákká fejlődött – tulajdonságok jellemzik: szánalmas, védtelen, gonosz, a cselekmény színesítése céljából alkalmazott háttér-karakter, szuperhős, szuper tulajdonságokkal, nevetséges, saját maga ellensége, önmagát sajnálja, és ez akadá-

lyozza meg befogadását, teher, aszexuális, képtelen részt venni a társadalom életében. Az állandó, attitűdbeli változások ma is megfigyelhetők, hiszen folyton további sztereotípiákkal egészül ki az immár „klasszikus” lista.

A fogyatékossgal élő személyek ábrázolásaiból arra következtethetünk, hogy róluk – egyre nyilvánvalóbb jelenlétük ellenére – még mindig elsősorban megöröklött sztereotípiák mentén gondolkodunk. Ezekre az évezredek sztereotípiáira reflektált az a szépirodalmi műveket elemző, szabadon választható kurzus, amelyet az *ELTE Pedagógiai és Pszichológiai Kara* indított a 2012/2013-as tanév tavaszi szemeszterében. *A sztereotípiákon túl; a fogyatékossgal irodalmi ábrázolásainak kritikai – és kritikus – elemzése* című kurzus egyik célja az volt, hogy megkönnyítse a többségi környezet leendő pedagógusainak és sokszínű – gyakran fogyatékossgal élő – tanulóinak a diverzitás és egymás megismerését, valamint a fogyatékossgal kapcsolatos sztereotípiák újragondolását, átértelmezését. Ebben a folyamatban nélkülözhetetlen a kulturális fogyatékossgatudomány, amely interdiszciplináris jellegéből adódóan, a szépirodalmat és a zenetudományt, e két illusztratív ágenszt is segítségül hívja, hogy objektíven és kritikusan közelítse meg a sztereotípiákat.

A (dis)kurzus prekonceptiója, szerkezete

A (dis)kurzus kiindulópontjával az alábbi feltételezésünk szolgált: a fogyatékossgal élő személyek többségi környezetben történő oktatását azért illetik gyakran a nem közömbös „kihívás” szóval, mert a fent említett bizonytalanság, illetve a megöröklött sztereotípiák megelőzik az érintett személyek jelenlétét egy-egy osztályban, egyetemi csoportban. Ez a bizonytalanság – feltételezésünk szerint – úgy küszöbölhető ki, hogy első lépésként, felismerjük, majd megvizsgáljuk saját sztereotípiáinkat és viszonyunkat a fogyatékossgal élő személyekhez mindenkorai társadalmi jelenlétük és megítélésük tükrében.

A kiválasztott olvasmányokban felfedezett sztereotípiákat alapvetően az alábbi szempontok szerint figyeltük meg: *vélekedés-alapú sztereotípiák*, mint karakterkiegészítő, hangsúlyozó eszközök, és *valóság-alapú sztereotípiák*, mint az emberi különbözőség szemléltetésének eszközei. Természetesen, mivel sok esetben nehéz elhatárolni a kétféle ábrázolást, találkozhatunk átfedésekkel. Az olvasmánylista összeállításánál egyik célkitűzésünk az volt, hogy a fogyatékossgal élő személyek ábrázolását – elsősorban – szépirodalmat művelő írók (például: *Shakespeare, Tolkien, Karinthy, Steinbeck, Cabré*) műveiben figyelhessék meg hallgatóink. A szépírók által alkalmazott sztereotípiák kiemelésével, arra törekedtünk, hogy igazoljuk a sztereotípiák több évszázados létezését. A sztereotípiák lehető legobjektívebb megfigyelése érdekében törekedtünk arra is, hogy amennyiben lehetséges – kerüljük a fogyatékossgára fókuszáló, népszerű irodalmi alkotásokat, ezért olvasmánylistánkból kihagytunk néhány sikerorientált művet, mint például *Kesey*: Száll a ka-

kukk fészke és *Keyes*: Virágot Algernonnak című regényét. A fogyatékossgal élő személyek egyre nyilvánvalóbb jelenléte azonban – természetesen – indokolta néhány fogyatékossgra fókuszáló mű felhasználását is, így a kiválasztott művek vagy fogyatékossgal élő írók alkotásai voltak (*Bourne*, *Böszörményi*, *Kleege*), vagy mindeddig szokatlan témát mutatnak be (*Sinapi*, *Timár*).

A fogyatékossg-felfogás változásaihoz, mások és a magunk által megfogalmazott sztereotípiákhoz az alábbi útvonalon közelítettünk:

1. A fogyatékossgal élő személyek ma jellemző jelenléte.
2. Pozitív és negatív előítéletek.
3. Feltételezett forrásaik.
4. Művészeti visszatükrözések.
5. A fogyatékossgal élő személyek tudatformáló felelőssége.
6. A pedagógusok tudatformáló felelőssége.

A (dis)kurzusok során egy interjút, tizenkét szépirodalmi alkotást, két filmet, továbbá öt kisfilmet vizsgáltunk és vitattunk meg.

Mint már említettük, feltételezésünk szerint, a fogalmi és felfogásbeli változások megértésében és saját attitűdünk tisztázásában játszik jelentős szerepet a fogyatékossg irodalmi ábrázolásainak kritikus elemzése, ezért az olvasmánylista összeállításánál kiemelt szempont volt, hogy megkönnyítsük a hallgatók orientációját, így a jelen helyzetből, a mindennapokból kiindulva kerestük a hallgatókkal a sztereotípiák gyökereit mesékben, mítoszokban, szépirodalmi alkotásokban, majd a modellek, konstrukciók, paradigmák változásait megfigyelve érkezünk vissza a jelenbe. A fogyatékossg diverzitásának szemléltetését a korábban említett fő szempontok mentén az alábbiak szerint építettük fel: Én-kép; Mesehősök, mesés hősök; Képzelt és valóság; Torz testben torz lélek(?); Torz test és szex; Sajátos világ, sajátos világlátás; Vesélyes metaforák; Saját élmény saját szavakkal; Súlyos döntések; Magányos szülő, magányos gyerek; A fogyatékossg vállalása; A fogyatékossg elviselése; Fogyatékosok a felsőoktatásban; Akadálymentes prezentáció; A fogyatékossg ignorálása vagy elfogadása, alázat.

Gúsz¹, Lennie, Thomas és a többiek

Hisszük, hogy a hallgatók először saját fogyatékossg-felfogásukat, s magukat helyezték el azon az úton, amelyen együtt indulunk el, és haladunk, hogy megfigyeljük a fogyatékossgal élő személyek megítélésének változásait, és önmagunk szemléletének formálódását. Ezért volt kiindulópontunk szűkebb környezetünk,

¹ Gúsz (Gyuszi): Böszörményi Gyula, *Kucó* című kisregényének egyik szereplője, aki nem más, mint maga az író.

Magyarország. Első lépésként a hallgatók a közelmúltbéli és a mai helyzetről tájékozódtak egy interjú alapján, amely *Böszörményi Gyula* közismert mozgássérült íróval készült. Az interjú arra ösztönözte a hallgatókat, hogy bevezetésképpen elgondolkodjanak, hogy látja saját megítélését egy népszerű, fogyatékossgal élő személy, és felfedezzék a köztudatban leggyakrabban megjelenő sztereotípiákat és azok hatásait, így felhívhattuk a figyelmet azokra a morális, medikális, szociális, emberi jogi modellekre (*Kálmán és Könczei, 2002; Könczei, 2011*), amelyek a fogyatékossgal élő személyek megítélését, ábrázolásait csoportosítják. A fogyatékossgtudomány teoretikus megközelítése, az ismeretek megalapozása céljából az első alkalommal hallgatóink számára érthetővé tettük, hogy „a 'modellek' gondolati konstrukciók, amelyek szerint a fogyatékossgról való *gondolkodás* és *cselekvés* létrejön” (*Könczei, 2011*). A hallgatók azt is megsejthették, a modellek, bár jól példázák az időbeli felfogás-változásokat, mégsem kizárólag lineárisan rendelkeznek egymás mellett, hiszen a valóságban gyakran párhuzamosan, olykor egymással versengve léteznek. Csupán néhány modellt emeltünk ki, így már első alkalommal is világosan kirajzolódott, hányféleképpen viszonyul a társadalom a fogyatékossgal élő személyekhez, hogyan kelnek életre a sztereotípiák, meghatározva „a Föld legnagyobb kisebbségének” mindennapjait.

A második alkalommal még mindig törekedtünk az „otthon” biztonságára. Az első találkozásunkkor meghallgatott *Böszörményi Gyulával* készült interjúból említett *Kucó* című monodrámát volt ebben segítségünkre. A hallgatók megismerkedhettek a *medikális modell* egyik jelenségével, az egészségügyi gyermekotthonnal, amely kiválóan példázta a modell tipikus szemléletét: ha nem lehet a fogyatékos személyt megjavítani, el kell dugni. Az egészségügyi otthonok lakóira jellemző, a műben megfogalmazott gyerek státusz: „Amíg a gyermekotthonban vagy, gyerek vagy!” meghökkenítő igazságnak bizonyult.

Számos egyéb kérdés is felvetődött a monodrámát (majd később valamennyi elemzett mű) segítségével, amelynek részletes ismertetése ebben az írásban helyhiány miatt nem lehetséges, egyet azonban mégis elgondolkodtatónak tartunk. A hallgatók igyekeztek magyarázatot találni a kérdésre, miért gondolta úgy az író, hogy szavait egy enyhén értelmi sérült szereplő tolmácsolja. Magyarázható-e ez is egy, a mesékben jól bevált sztereotípiával, mely szerint, a királyság fogyatékossgait csak az udvari bolond fedheti fel?

Következő találkozásunkkor elindultunk, hogy megkeressük, honnan erednek a műben felfedezett sztereotípiák. Így léptünk vissza időben a *morális modell*hez. A mese és mitológiai hősökben hallgatóink felismerték a jelenlegi vélekedések gyökereit. Választott olvasmányaink egy gyermekeknek írott mese, *Andersen: A kis habléány*, és egy felnőttekhez szóló irodalmi mű *Tolkien A gyűrűk ura: Smeagol megszelídítése* voltak. Feltettük a kérdést, a mesék mennyiben felelősek az előítéletek kialakulásáért. Mit rejt a más, a torz megjelenés? Vizsgáltuk a morális modellre jellemző fogyatékossg-felfogás két alapvető elemét, a testi és/vagy szellemi fo-

gyatékosság ábrázolásait. Hallgatóink felfedezték, különböző kultúrák különböző társadalmi egymástól eltérően viszonyulnak a testhez, a szellemhez, és ez a különbözőség valamennyi kultúrában meghatározó (*Kálmán és Könczei*, 2002. 29. o.). Megállapítottuk, hogy a morális modellhez képest ma fogyatékos-felfogásunk árnyaltabb, mivel tudomást vesz a látható fogyatékoság mellett annak láthatatlan alternatívájáról is.

Néhány mese- és mitológiai hős jellemének megfigyelése alapján megvizsgáltuk a megszokottól eltérő lét kapcsolatát a transzcendenciával. Világossá vált, hogy a morális modell miféle gondolati konstrukciót tükröz; a fogyatékos, mint ahogy maga a fogyatékossgal élő személy is, Isten büntetése. *Andersen és Tolkien* művei utat nyitottak, hogy a különböző kultúrák tükrében is megvizsgáljuk, hogyan jelenik meg ez a „büntetés”, melyekről feltételezzük, hogy a fogyatékos sztereotípiáinak forrásai. A különböző kultúrákba való bepillantás során kiderült, a zsidóság fogyatékos-felfogása ellentmondásosnak tűnik, mivel elfogadja Mózes fogyatékossgát, ugyanakkor törvényei szigorúan rendelkeznek a fogyatékos személyeket megillető jogokról, kiváltságokról. Az egyiptomi kultúrkörben találoztunk törpe istenekkel.² Az antik görög kultúra egészség- és szépségszemlélete valamilyen értelmezésben ma is jelen van a fogyatékosgról kialakult képben. Hallgatóink megtudták, hogy az ókori görögök „a fizikai fogyatékossgot szinte sosem párosították automatikusan jellembelivel is” (*Kálmán és Könczei*, 2002, 39. o.). A spártai fogyatékos-felfogás értelmezése gyakran vált ki vitát itthon, és mivel visszatérően megjelenik, mi sem hagyhattuk szó nélkül. A római birodalomban élő fogyatékos-konstrukcióikkal, az ép testben ép lélek felfogással³ is megismerkedtek a hallgatók.

A korábbi alkalmakhoz hasonlóan, a sztereotípiák eredetét vizsgáló találkozásunkkor ugyancsak számos kérdés, gondolat vetődött fel, például:

- Vajon az ember saját agressziójától akar-e megszabadulni, amikor torz lényeket alkot?
- Létezik-e átjárhatóság a fogyatékosok világa és a nem fogyatékosok világa között?
- Létezik-e egyáltalán két külön világ?
- A fogyatékossg, mint fogalom taszít, a fogyatékos egyén vonz, ismerkedésre bátorít?

A fogyatékossg ábrázolásainak megfigyelése közben minden alkalommal példákat kerestünk, hogy illusztráljuk annak zenei jelenlétét, ábrázolásait. Itt Richard Wagner:

² Egyiptomi törpe istenek, például *Ptah*-nak is volt törpe alakja. *Ptah* Memphis emberi alakban ábrázolt főistene, aki a világot teremtette (*Kálmán és Könczei*, 2002, 37. o.).

³ Ép testben ép lélek. *Decimus Iunius Iuvenalis* I. század közepén Rómában élt szatíraírótól származó mondás (*Kálmán és Könczei*, 2002, 44. o.).

A Rajna kincse című operájából hallgattunk részleteket, és figyeltük meg a zenei hangokban a fogyatékoság megjelenését.

A misztikus hősöket egy misztikus karakter követte. *Kafka* 1915-ben kiadott (*Drabble, 2000*) *Az átváltozás* című művét elemeztük, amelyben a főhős, *Gregor Samsa* egy reggel arra ébredt, hogy féreggé változott. Lassú átváltozását és családja reakcióit figyeltük meg. A mű elemzése során felmerült gondolatok érdekes összefüggéseket, megfigyeléseket hoztak felszínre. Beszéltünk a novella kulturális különbségekből adódó értelmezéseiről is, mivel egy nemzetközi fogyatékoságtudományi levelezőlistán (*Disability Research List*) egy japán tudós humort vélt felfedezni a Kafkai ábrázolásban.

Mint ez már bevett gyakorlattá vált, e novella kapcsán is számos kérdést, gondolatot vetettek fel a hallgatók. Ezek között szerepelt a kiszámítható másság, azaz a magzat vizsgálata, a váratlan átváltozás, például valamilyen baleset és esetleges következményei. Beszéltünk a fogyatékos gyermekek helyzetéről a többségi iskolákban; gyakorlati megoldásokat kerestünk a kérdésre, milyen feladatkiosztási technikák segíthetik a befogadást? Megoldás-e a csoportmunka? Felvetődött a torz test látványa, elfogadása is. Ennek megértéséhez, megvitatásához *Nick Vujicic*, végtagok nélkül született motivációs tréner és prédikátor középiskolásoknak szóló előadásai nyújtottak segítséget. Hallgatóinkat arról is megkérdeztük, milyen más hivatást tudnának elképzelni a trénernek. A fogyatékoság zenei ábrázolásaihoz ez alkalommal *Richard Strauss Metamorfózisok* című műve szolgáltatott példát.

Az ép testben ép lélek meghatározás nyomán adódik a kérdés: Torz testben torz lélek? Ismeretes, hogy az eltérő, torz testhez gyakran rendeltek negatív tulajdonságokat a szépirodalom kiemelkedő képviselői is, hiszen természetesen követék a korokra jellemző fogyatékoságra vonatkozó gondolati konstrukciókat. A morális modell szerinti fogyatékoság-ábrázolás egyik kiemelkedő alkotásában, *Shakespeare III. Richárd* című művében figyelték meg hallgatóink ezt a gyakorlatot. III. Richárd mellé számos szereplő, regényalak sorakozott fel, néhányan valóban rosszindulatúak, mint maga III. Richárd, néhányuk torz külseje azonban érző szívet is rejt, például Quazimodo vagy Rigoletto. Ők azonban mind évszázadokkal később születtek, és sugallnak egyfajta elmozdulást az ember rejtett értékeinek megismerése és a rossz tulajdonságok lehetséges megjavítása, azaz a morális modelltől a medikális modell irányába.

A torz test még ma is gyakran vonz kíváncsi tekinteteket, és mint ilyen, a sztereotípiák tárháza. Következésképpen talán épp ezért, a fogyatékosággal élő személyek egyik leggyakoribb sztereotipikus ábrázolása az aszexualitás *Bogdan és Biklen* klasszikus felsorolása szerint. A sztereotípiák igazságtartalmát keresve, *Jean Pierre Sinapi: Légyott a hetesen* című 2001-ben készült filmjét néztük meg. A film egy kirekesztett és részben kirekesztő világot mutat be, és számos aspektusból hasonlítható *Böszörményi Kucójához*, számos egyéb aspektusból azonban szembe is állítható vele. Mindkét mű rávilágít a gondozottak gyermek-szerepére, de hasonló-

ságok figyelhetők meg az otthon hierarchiáját illetően is. Érdekes volt megfigyelni a kulturális különbözőségekből adódó felfogásbeli hasonlóságokat és eltéréseket. *Sinapi* filmje az alábbi gondolatokat vetette fel: Mit jelenthet a torz test látványa: elvárható-e a szex, és létezhet-e a torz testre irányuló szerelem? Szóba kerültek továbbá a fogyatékosok családalapítási álmai és a valóság. És felmerült a kérdés: Hogyan segíthet a társadalom a fogyatékos szülőknek? *Sinapi* a nyitni vágyó zárt közösség, valós elemeken nyugvó, ábrázolásának megbeszélése után, *Herbert George Wells Vakok országa* című művében inkább a fikcióba rejtett valós elemeket kerestük. Elgondolkodtunk azon, mit jelent, igaz-e a novellában hangsúlyos közmondás: „A félszemű király a vakok országában.” Eltűnődve a szavak megbélyegző erején, további közmondásokat és metaforákat gyűjtöttünk.

Immár nem először merült fel a kérdés: Van-e külön világ? Ezúttal azonban válasz is érkezett: Van, de csupán annyiban, mint ahogy minden ember egy külön világ, minden közösségnek, szubkultúrának is vannak sajátosságai, közös pontjai, külön világa. Hallgatónk szerették volna megtudni, mi szép a vakok számára és mi nem. Így az alábbi kérdések merültek még fel: Milyen anyag érintése, tapintása jelent élményt? Hogyan lehet berendezve egy vak ember lakása? Harmonizálnak-e a színek körülötte? Mi alapján tájékozódik, igazodnak el a városban és faluban? A vakok közössége fél-e jobban a látók közösségétől, vagy fordítva, a látóké a vakokétól? Milyen tudás, tapasztalat szerezhető sötét szobákban, kiállításokon? Milyen tudást közvetítenek a „tapasztalati szakértők”? Egyértelmű megfogalmazást nyert, hogy másképp éli át a fogyatékossgal élő ember az úgynevezett érzékenyítésekben, kiállításokon prezentált élethelyzetet, mint a nem fogyatékos. A vakságot, mint gyakran alkalmazott metaforát *Karinthy Frigyes Génius* című műve alapján elemeztük tovább. Érdekes volt a két különböző kultúra közti hasonlóság a vaksággal kapcsolatos felfogásokat illetően is. A sztereotípiák állandó jelenlétét *Tímár Péter Vakvagányok* című filmjének részletei illusztrálták. Annak ellenére, hogy a film hallatott egy keveset a vakok saját hangjából, hallgatónk meglátása szerint inkább a vakokat kevésbé ismerő külső környezet értetlensége és sztereotípiái jutottak kifejezésre.

Mint az eddigiekből kiderül, csak nyomokban ragaszkodtunk a kronológiához. Sokkal fontosabbnak tartottuk a tematikus megközelítést, kapcsolódást, ezért a fogyatékos személyek média-megjelenéseinek megbeszélése nyomán elindultunk, hogy megkeressük azokat a pontokat, ahol az érintettek művészként, tudósként hallatják már saját hangjukat. Így ismertettük meg hallgatónkat a fogyatékossgal élő írók önéletrajzi ábrázolásaival, azaz a *Disability Memoir-ral*⁴, és annak egy korai esszé-

⁴ Disability Memoir (fogyatékossg-memoár) az amerikai irodalom memoár szakértői szerint a műfaj valójában *Helen Keller* (1880. június 27 – 1968. június 1.), amerikai siketvak író, újságíró, fogyatékosügyi aktivista, oktató, nevelő írásaival kezdődött.

jével: *Randolph Siliman Bourne*, (1913) *Fogyatékoságok bölcselete* című, kemény, szókimondó írásával.

A fogyatékoság, mint saját élmény leírása mára már egyre szélesebb körben alkalmazott, ám olykor vitatott (*Kleege*, 2011/2012) módszer az esélyegyenlőséget szorgalmazó, pozitív szemléletváltáshoz kapcsolódóan. Ennek az új keletű irodalmi műfajnak egyik első alkotása az idén száz éves esszé, amely érdekes, korábban szokatlan oldalról közelít a fogyatékoság felé, hiszen felhívja a figyelmet arra, mit teygen a fogyatékosággal élő személy a többségi környezetbe történő beilleszkedés érdekében, ugyanakkor a többségi környezetnek is segít azzal, hogy megmagyaráz néhány fogyatékos személyeket érintő sajátosságot.

Száz év és a bölcseletek tükrében megnéztük azokat a reklámfilmeket, amelyek a közelmúltban készültek itthon, hogy pozitív irányba formálják a társadalom fogyatékosággal élő személyekkel kapcsolatos tudatát. A kisfilmekben jól láthattuk, – mint ahogy már *Wells* és *Karinthy* írásaiból is kiderült – a fogyatékosoknak sem kell a szokatlan, ők is kirekesztőek. Megtudhattuk, hogy ugyanolyan indulatosak, mint bárki más, és azt is megfigyelhettük, hogyan mondunk róluk, a fejük fölött ítéletet, és leszögeztük, a felhívás, hogy többet tudjunk meg róluk, csak üres felhívás marad, hiszen honnan tudhatnánk meg bármit is Róluk, ha nem olvassuk írásaikat, ha nem akarjuk meghallani a hangjukat, megérteni szavaikat. Ha elsősorban a magunk elképzelései szerint vagyunk hajlandók látni őket... Így merült fel az alábbi két kérdés: *Van-e teljes integráció és inklúzió? Kik a vesztesei?*

Az integráció és inklúzió kérdése újabb szépirodalmi forrásokat kínált. Mi a témával kapcsolatos beszélgetések vitaindítójául *John Steinbeck: Egerek és emberek* című alkotását választottuk. Fogyatékosággal élő személyekkel csupán ritkán találkozó pedagógus hallgató számára tanulságos kérdéseket vet fel ez a kisregény. Megfigyelték hallgatónk, hogy *Lennie* el- és befogadása érdekében *George* sajátosan tolmácsolja *Lennie*-nek az őket körülvevő világot, embereket, azaz a többségi környezetet. *George* interpretációjában gyakran konkrét dolgok szolgálnak absztrakciók és érzelmek kifejezésére is. Hallgatónkban megfogalmazódott, hogy meg kell értenünk a másik ember szándékát akkor is, ha ő sajátos értelmezésben képes interpretálni azt. Fontos észrevétel volt a szinte mindig ugyanazokkal a szavakkal, hangsúllyal elmesélt álm is, amelyet *George* mindig azért ismételt el, hogy *Lennie* elhelyezze magát a világban, meggyőződjön *George* szeretetéről. *Lennie* lelövése kapcsán nem kevés szó esett a fogyatékos személy méltóságáról, mint ahogy beszéltünk arról is, hogy a kirekesztettek saját együttélési közösséget alkotnak rövid idő alatt, ez azonban még nem jelent valódi összetartozást, így összetartást sem. Ezen az úton jutottunk el a többségi környezetben élő, a fogyatékosághoz valamilyen módon kapcsolódó ember lassan kialakuló magányához. Górcső alá vettük a szülő és a gyermek elmagányosodását egyaránt.

A fogyatékoságról, mint az elmagányosodás egyik tényezőjéről két fikció, *Jaume Cabré* (2000): *Ballada*⁵ és *Gottfried Heinrich álma*⁶ című novellái alapján kezdtünk el beszélgetni. A megindító *Ballada* a hallgatókat az alábbi felismerés kimondására készítette.

A fogyatékos gyereket nevelő szülő gyakran magányossá válik, külön világban él. A közvetlen környezete is bizonyos távolságot tart vele szemben, a fogyatékoság miatt számos család bomlik fel. *Gottfried Heinrich álma* kapcsán pedig azt sikerült megérteni, minden szülői törekvés, szándék, szeretet ellenére gyakran magányos marad az a személy, aki sajátosan, vagy egyáltalán nem kommunikál. Felvetődött az a kérdés is, milyen mértékben és hogyan léphetünk be ebbe a sajátos magánszférába. Természetesen, a két novellából kiindulva az értelmi sérültek manipulálhatóságáról is szó esett, így néhány gondolat erejéig visszakanyarodtunk *Steinbeck* kisregényéhez.

Miután hallgatóink képet kaptak a világ sajátos érzékelésének és értelmezésének egy újabb módjáról, elkezdtek közösen mérlegelni, hányféle szempont játszhat szerepet abban, ahogyan a pedagógusnak kellene közelíteni összetett, sokszínű osztálya, hallgatósága felé.

Még részben a fogyatékoság és magány témakörére visszatekintve, *Georgina Kleege* (2006) *Disabled Students Come Out; Questions without Answers* című esszéje nyomán érdekes megközelítéssel ismerkedtek meg hallgatóink. Az írás ugyanis azt a mindmáig szokatlan észrevételt összegzi, amely szerint jól képzett, felkészült fogyatékos oktatók jelentős szerepet játszhatnak abban, hogy egyrészt láthatatlan fogyatékosággal élő hallgatók merjék vállalni fogyatékoságukat többségi környezetben, másrészt, hogy a fogyatékosággal élő hallgatók ne stigmának éljék meg saját fogyatékoságukat. Ezen észrevétel *Kleege*-nek a *University of California, Berkeley Angol Tanszékén* szerzett saját élményén alapul, és ma még nem nyert bizonyítást, de azt mindenképpen sugallja, hogy fogyatékosággal élő oktatóknak helye és óriási felelőssége van a (felső)oktatásban.

Az emberi diverzitás ismeretének és tiszteletének gyakorlati összegzésére a kurzus végén egy *akadálymentes prezentáció* elkészítését vállalták a hallgatók. Egy valóban akadálymentes prezentáció létrehozásához az alábbi ismérveket határoztuk meg: *áttekinthetőség és hozzáférhetőség*. Megállapítottuk, egy akadálymentes prezentáció esetében a PPT mindenképpen áttekinthető, egyszerűen követhető. Jóllehet a hazánkban alkalmazott gyakorlat szerint a PPT nem az előadás „vázlata”, hanem „kiegészítője”, mégis, pontokba szedett tartalma be kell, hogy épüljön az előadás szövegébe. Ikonok segíthetnek a figyelemfelkeltésben. Hallgatóink a kurzuson szerzett ismeretek alapján megfogalmazott áttekinthetőségre, hozzáférhetőségre vonat-

⁵ Cabré, Jaume: *Ballada*. A fordítás az író nagyvonalú hozzájárulásával készült, kizárólag a kurzus hallgatói számára és oktatási célra használható fel.

⁶ Cabré, Jaume: *Gottfried Heinrich álma*. A fordítás az író nagyvonalú hozzájárulásával készült, kizárólag a kurzus hallgatói számára, és oktatási célra használható fel.

kozó elgondolásait, egy általuk választott olvasmány- vagy filmélmény prezentációján keresztül ismerhettük meg az utolsó alkalommal, amikor a hallgatók mutatták be az Embert, aki mellesleg fogyatékossgal élő, valós, vagy elképzelt személy. A prezentációk megtervezésénél és előadása során fontos szempont volt az akadálymentesség, azaz a fent bemutatott áttekinthetőség, hozzáférhetőség: a PPT színeinek, betűméretének látássérült szempontok alapján javasolt kiválasztása, a PPT szövegeinek beépítése az előadásba, a prezentáció szövegének követhetősége, valamint az érthető előadásmód. A hallgatók által választott és bemutatott művek: *Lessing, Doris* (2008): *Az ötödik gyerek*; *Groom, Winston* (1985) *Forrest Gump* című regénye alapján készült *Zemeckis, Robert* (1994) azonos címmel rendezett filmváltozata és *Andersen A rút kiskacsa* című meséje. A bemutatott művekkel kapcsolatos, azokból kiinduló beszélgetést a hallgatók vezették, moderálták.

A (dis)kurzust *Thomas Quasthoff és Bobby McFerrin* egyik közös felvételével zártuk. A felvételt nézve leszögeztük, hogy amíg nem tanuljuk meg vagy fogadjuk el, hogy számos módja létezik a világ érzékelésének, addig minden egyesítést szorgalmazó törekvés ellenére, létezik két világ és csupán keveseknek sikerül elfogadtatni, elismertetni tehetségüket, adottságaikat. Hallgatóink azt is megfogalmazták, hogy legtöbb sikeres, elismert fogyatékos személy mellett, mögött jelen van a szerető, elfogadó, befogadó család és legalább egy pedagógus.

Diszkusszió

A sztereotípiákon túl; a fogyatékossgal irodalmi ábrázolásainak kritikai – és kritikus – elemzése című kurzust három hallgató vette fel, és töltötte ki a kurzus szerepét vizsgáló, húsz plusz egy kérdést tartalmazó kérdőívet. Mindhárman egyértelműen leszögezték, hogy az egyetemek kurzuskínálatában szerepelnie kellene fogyatékossgal kapcsolatos, elemző kurzusoknak, mivel ma világszerte inkluzív társadalom megvalósítására törekszünk. Jóllehet, a vizsgálatot kutatásnak nem, olyan jelzésértékű esettanulmánynak azonban kétségtelenül tekinthetjük, amely számos további kérdést vet fel, például: Milyen egyéb módokon lehet és célravezető megismerkedni a fogyatékossgal élő személyeket ma még elsősorban sztereotípiák övezte világ valóságátalmával? Ez utóbbi felvetés további kérdéseket és kutatásokat sugall, amelyek részletesen vizsgálhatják a fogyatékossgal élő oktató nem elhanyagolható szerepét a többségi oktatásban. *Helen Keller* (1903) írja: „Az oktatás, nevelés legjelentősebb eredménye a tolerancia”. A siketvak író, gondolkodó toleranciáról igen, ám „kihívás”-ról nem beszél. Még mielőtt a „kihívás” is felvődik újabb megbélyegző sztereotípiaként a korábban már ismertezett listára, érdemes elgondolkodni azon, hogy a világ sokféleképpen élhető, és egy nyitott, toleráns világ megvalósításában figyelemre méltó helye van a fogyatékos oktatónak, írónak, tudósoknak – általában a fogyatékossgal élő embernek, mert a diverzitás tisztelete

és egymás értékeinek megismerése nélkül saját helyünket megtalálni mindenkinek nagyon nehéz feladat, egyszóval: kihívás.

Irodalom

- Bogdan, R. – Biklen, D. (1977): Handicapism. *Social Policy*, March/April 14–19.
- Böszörményi Gyula interjú (Kossuth Rádió, Arcvonalok 2013. január 3.)
- Cabré, Jaume (2000): Gottfried Heinrich álma In: *Viatge d'hivern*. Fordította: Flamich Maria, Hoffmann Rita Kézirat. Proa, Barcelona, 125–138.
- Cambridge Dictionary*: URL: www.dictionary.cambridge.org/dictionary/british/challenge_1
Letöltés ideje: 2013. 07. 13.
- Disability Research List*: URL: www.jiscmail.ac.uk/lists/disability-research.html Letöltés ideje: 2013. 07. 13.
- Drabble, Margaret (ed.: Sixth edition, 2000): *The Oxford Companion to English Literature*. Oxford University Press. Oxford, New York.
- Flamich Maria, Hoffmann Rita (2013): A sztereotípiákon túl – a fogyatékoság irodalmi ábrázolásainak kritikai, és kritikus elemzése. *A Kulcskompetenciák fejlesztése a formális, a nem formális valamint az informális tanulás során a társadalmi kohézió és esélyegyenlőség érdekében*. Konferencia, Veszprém. Kézirat
- Gombocz Orsolya (2011): Inkluzív pedagógia a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Karán. *Pedagógusképzés*. 3–4. sz. 181–185.
- Kálmán Zsófia, Könczei György (2002): *A Taigetosztól az esélyegyenlőségig*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Keller, H. (1903): *Optimism: An Essay*. The Merrymount Press, Boston.
- Keller, H. önéletrajza: URL: www.biography.com/people/helen-keller-9361967 Letöltés ideje: 2013. 09. 20.
- Kleege, G. (2011/2012b): *Disability Memoir*. Course description 180A – Manuscript.
- Kleege, G. (2006): Disabled Students Come Out: Questions without Answers. In: Thompson Ibrahim, Ch. (2011): *An Anthology Of Disability Literature*. Durham, North Carolina: Carolina Academic Press. 307–316.
- Könczei György (2011): *20 év: a megbámult végre visszanéz*. URL: www.specialpecs.hu/wp-content/uploads/2011/03/20_ev.ppt Letöltés ideje: 2013. 09. 09.
- Pető Ildikó (2011): Az inkluzív nevelés és a debreceni tanárképzés. *Pedagógusképzés*. 3–4. sz. 143–152.
- Riley, Charles A. (2005): *Disability and the Media; Prescriptions for Change*. University Press of New England. Lebanon, United States of America
- Vujcic, Nick: *Te erős leszel a végén?* URL: www.youtube.com/watch?v=Q4f_UNMNOMIA
Letöltés ideje: 2013. 09. 09.
- Zimányi Árpád (2001): *Nyelvhelyesség*. II. Rész Szavak és állandó szókapcsolatok helyes használata. Részletek a szerző *Nyelvhelyesség* című jegyzetéből. EKF Líceum Kiadó, Eger. URL: www.nyeomszsz.org/orszavak/pdf/Zimanyiszokapcsolatok.pdf Letöltés ideje: 2013. 08. 30.

A kurzuson felhasznált olvasmányok, filmek, kisfilmek, blog-bejegyzések, egyéb hivatkozások:

- Andersen, H. Ch.: *A kis hableány*.
Arckonások. Interjú Böszörményi Gyulával. Kossuth Rádió, 2013. 01. 03.
- Bourne, Randolph Siliman (1913) Fogytékosságok bölcselete. In: Országh László (1974, szerk.) *Az el nem képzelt Amerika*. Európa Könyvkiadó, Budapest. 405–414.
- Böszörmény Gyula (1997): *Kucó*. Második kiadás, Seneca Kiadó.
- Cabré, J. (2000): Ballada. In: *Viatge d'hivern*. Fordította: Flamich Maria, Hoffmann Rita. Kézirat. Proa, Barcelona. 178–181.
- Cabré, J. (2000): Gottfried Heinrich álma. In: *Viatge d'hivern*. Fordította: Flamich Maria, Hoffmann Rita. Kézirat Proa, Barcelona. 125–138.
- Fogyatékoság-tudomány blog*: URL: www.fogytud.blogspot.com Letöltés ideje: 2013. 08. 30.
- Kafka, F.: *Az átváltozás*. Európa Diákkönyvtár, Európa Könyvkiadó, Budapest.
- Karinthy Frigyes: *Génius*. URL: www.epa.oszk.hu/00000/00022/00031/00733.htm Letöltés ideje: 2013. 08. 30.
- Kleege, G. (2006): Disabled Students Come Out: Questions without Answers. In: Thompson Ibrahim, Ch. (2011): *An Anthology Of Disability Literature*. Carolina Academic Press, Durham, North Carolina. 307–316.
- McFerrin, B. – Quasthoff, Th. (2008): *Bobby McFerrin & Thomas Quasthoff at Jazz Fest Wien*. URL: www.youtube.com/watch?v=RESX8YroSCQ Letöltés ideje: 2013. 08. 30.
- Shakespeare, W.: *Richard III*. Európa Diákkönyvtár, Európa Könyvkiadó, Budapest.
- Sinapi, J. P. (2001): *Légyott a hetesen*. Francia film
- Steinbeck, J. E. (2008): *Egerek és emberek*. Aranytoll kötetek, Szeged.
- Tímár Péter (2001): *Vakvagányok*. Magyar film
- Tolkien, R. R. (2005): *A gyűrűk ura*: Smeagol megszelídítése. Európa Könyvkiadó, Budapest.
- Vujcic, N.: *Te erős leszel a végén?* URL: www.youtube.com/watch?v=Q4f_UNMNOMIA Letöltés ideje: 2013. 08. 30.
- Wells, H. G.: *Vakok országa*. URL: www.mek.oszk.hu/00500/00532/html/02.html Letöltés ideje: 2013. 08. 30.

A hallgatók vezetésével elemzett művek:

- Andersen, H. Ch.: *A rút kiskacsa*.
- Lessing, D. (2008): *Az ötödik gyerek*. Ulpius-ház, Budapest.
- Groom, W. (1985) *Forrest Gump* című regényének Zemeckis, Robert (1994) azonos című filmje